

DE VAN REETHVLEUGEL VAN HET SINT-ALOYSIUSCOLLEGE TE NINOVE (1938-1939)

Dirk VAN DE PERRE

Inleiding

De Antwerpse architect Flor Van Reeth behoort weliswaar niet tot de top van de Belgische architectuur van de 20ste eeuw (Van de Velde, Horta), maar mag zeker tot de subtop gerekend worden. Zijn bekendste grote werken zijn schoolgebouwen en kerken uit het interbellum, die zich bevinden in de regio Leuven, Lier en Antwerpen. Al deze gebouwen zijn thans als monument beschermd. De belangstelling voor zijn oeuvre is sinds 1990 groeiende. Uiteraard past deze herontdekking van Van Reeth in de algemene appreciatie die vandaag de interbellumarchitectuur en het modernisme geniet. Flor Van Reeth heeft slechts één grote opdracht in de provincie Oost-Vlaanderen uitgevoerd. Het betreft de bouw in 1938-1939 van een schoolvleugel met kapel van het bisschoppelijke Sint-Aloysiuscollege te Ninove. Dit is tevens zijn laatst ontworpen gerealiseerde kerkgebouw. Qua vormgeving is het zijn modernste en radicaalste werk. Na de oorlog was Van Reeth als architect nog weinig actief en legde hij zich toe op het schilderen.

Het Ninoofse schoolgebouw is haast onveranderd tot ons gekomen. Ondanks enkele spijtige kleinere ingrepen beschikt Ninove over een parel van interbellumarchitectuur waarvan interieur en exterieur grotendeels intact zijn gebleven. Hoe komt het dat dit werk in de architectuurliteratuur haast onvermeld is?¹ We zien drie redenen. Vooreerst ligt het gebouw niet aan de straatzijde en is het daardoor voor het grotere publiek onbekend. Vervolgens heeft het gebouwenpatrimonium van het Sint-Aloysiuscollege na 1960 een grote expansie gekend. De school breidde uit met de hogere humaniora, met nieuwe afdelingen, met gemengd onderwijs. Die expansie heeft ertoe geleid dat het gebouwencomplex van het Sint-Aloysiuscollege vandaag een amalgaam is, dat architecturaal

¹ In Anne VAN LOO, *Repertorium van de architectuur in België*, Antwerpen, 2003, p. 583-584 wordt onder het item *Van Reeth Flor*, de Ninoofse kapel als een van diens werken vermeld.

De westzijde van het Van Reethgebouw gezien vanaf de speelplaats.
(foto Danny De Saedeleer, 2008)

rommelig overkomt. Kortom de huidige Van Reethvleugel verdrinkt in een gebouwengeheel dat geen architecturale allure uitstraalt. De laatste reden waarom het Van Reethgebouw zo onbekend is, heeft te maken met de ligging in het architecturaal weinig betekenende Ninove. De belangstelling voor Van Reeth is vooral groot in de Antwerpse regio. Zo bleef in de recente Pelgrimentoonstelling te Lier (2008), waarin de figuur van Van Reeth centraal stond, het Ninoofse collegegebouw onvermeld.²

De Inrichtende Macht van de school is niet langer het bisdom Gent, maar de overkoepelende vzw IKORN, die een aantal katholieke scholen uit het Ninoofse beheert. Het bisdom is wel de naakte eigenaar van het Van Reethgebouw, de vzw IKORN bezit het in erfpacht. De schooldirectie is verantwoordelijk voor het dagelijkse gebruik.³ Dit maakt dat drie instanties in onderling overleg moeten beslissen over de toekomst van het gebouw, iets wat een coherente beleidsvisie niet vereenvoudigt.

2 Rajesh HEYNICKX, *1910-1940. Religie en Moderniteit. Pelgrimkunst*, Leuven (KADOC), 2008.

3 Met dank voor de informatie over het college ons meegedeeld door Marcel Cock, gewezen principaal.

In 2008 greep de Stedelijke Erfgoedraad van Ninove het thema 'interbellum' van Open Monumentendag aan om met succes de architecturale waarde van het gebouw in het licht te stellen. Op 20 maart 2009 diende dezelfde Erfgoedraad een verzoek in bij de bevoegde administratie (de Erfgoedcel Onroerend Patrimonium van Oost-Vlaanderen) om het gebouw als monument te beschermen. Die procedure is thans lopende en het perspectief op een bescherming is reëel. Alle betrokken partijen zien immers in dat het gebouw een beter lot verdient dan dat het vandaag het geval is en staan positief tegenover een bescherming.

De toestand van het Sint-Aloysiuscollege vóór 1938

Het neogotische gebouw van het Sint-Aloysiuscollege.
(verzameling Hans Scheerlinck)

In tegenstelling tot Aalst en Geraardsbergen had Ninove in de 19de eeuw geen collegetraditie. Het college werd pas in 1872 gesticht op verzoek van de toenmalige burgemeester.⁴ Het was aanvankelijk gehuisvest in gebouwen van de stad in de Dreefstraat (thans gebouwen Kon. Atheneum). Ten gevolge van de schoolwet van 1880 werd de steun van het stadsbestuur ingetrokken. Op een stuk weide aan de huidige Weggevoerdenstraat (toen in de volksmond de 'Lindekens'), werd door de familie Simons-Milo aan het bisdom een weide in erfpacht afgestaan. Daar werd in 1882-1883 het neogotische gebouw van het nieuwe college opgetrokken. De amateur-architect was pastoor De Feyter uit Herdersem. Dit gebouw vertoonde al vrij vlug grote bouwfysische gebreken. Het hoge gebouw met puntgevel was het priestergebouw, het lage lange gebouw langs de straatzijde waren de klaslokalen. Daar bevonden zich op de eerste verdieping de patronaatszaal en de neogotische kapel. De patronaatszaal werd na 1919 verbouwd tot klaslokalen. In 1931 werden de schoolgebouwen uitgebreid met vier klaslokalen aan de oostzijde van de toen nog aarden speelplaats. In 1924 telde het college 261 leerlingen in de lagere afdeling en 80 in de middelbare. De middelbare afdeling bestond uit de twee eerste jaren van de Grieks-Latijnse en uit de drie lagere jaren van de Moderne. De studie van de hogere humaniora was voor de Ninoofse jeugd toen nog een grote uitzondering.

Principaal Albert Steyaert (1895-1973) en de nieuwbouw van 1938-1939

Albert Steyaert werd in 1895 geboren te Evergem. Hij werd priester gewijd in 1920. Nadien werd hij leraar Latijn aan het Sint-Catharinacollege te Geraardsbergen en onderpastoor te Ophasselt en Zandbergen.⁵ In 1933 werd hij tot principaal benoemd van het Sint-Aloysiuscollege te Ninove. Hij was toen 38 jaar. Over de persoonlijkheid van Steyaert is weinig geweten. Oud-leerlingen van het college herinneren zich hem als een teruggetrokken intellectueel, die weinig contact had met de leerlingen. Zeker had hij belangstelling voor de vooroorlogse liturgische beweging. Hij las de Latijnse teksten van de misviering in Nederlandse vertaling voor en wilde zo de participatie van de leerlingen aan het liturgie vergroten.⁶ Op het college werd onder zijn

4 We steunen ons voor de collegegeschiedenis op de synthese van L. MEGANCK e.a., in: *Gedenkboek 100 jaar Katholiek Onderwijs in het Sint-Aloysiuscollege te Ninove*, Ninove, 1972, p. 18-29.

5 M. UYTTERSROT, *De parochiekerk Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart in Hofstade-Aalst. Een bijdrage tot de geschiedenis*, Hofstade, 2004, p. 157.

6 Die belangstelling wordt aangehaald in: *Gedenkboek*, p. 40.

bestuur de K.S.A. opgericht.⁷ Direct betrokken bij de werking van deze jeugdbeweging lijkt hij niet geweest te zijn. Onder zijn bestuur werd beslist om een nieuwe schoolvleugel te bouwen met een studiezaal/toneelzaal op de gelijkvloerse verdieping en een kapel op de eerste. Vermoedelijk kaderde de bouw in het plan om de neogotische kapel om te vormen tot klassen. Een studiezaal was toen een belangrijk element in het schoolleven. Het was immers gebruikelijk dat de leerlingen van de middelbare afdeling van Ninove na de lessen hun huiswerk in de studiezaal maakten onder toezicht van een subregent. Die ruimte kon eveneens dienen voor plechtige evenementen zoals de prijsuitreiking of voor toneelopvoeringen. Boven de studiezaal werd een nieuwe kapel voorzien met dezelfde afmetingen als de studiezaal. Een kapel was toen cruciaal in het collegeleven. De leerlingen van de stad waren verplicht 's morgens de mis bij te wonen in de kapel. Die van de buiten deden dit in hun parochiekerk. Eerste en plechtige communie werden door het college georganiseerd. Het liturgische jaar werd op de voet gevolgd. De college-priesters (een achttal) dienden dagelijks hun mis op te dragen, vandaar dat in twee zijnissen zijaltaren werden voorzien. De inwijding in de liturgie was een van de grote opdrachten van een katholiek college. Of toen al het plan bestond om de Grieks-Latijnse humaniora uit te breiden tot drie jaar – wat uiteindelijk gebeurde in 1948 – is niet geweten. Wel werd in de geplande nieuwbouw één klaslokaal voorzien op het gelijkvloerse achter het podium van de toneelzaal in de kop van het gebouw.

Blijkbaar beschikte principaal Steyaert over een grote autonomie voor de realisatie van de plannen en kwam het bisdom niet tussen in de keuze van de architect, de bouwstijl en de aannemers. Dat de keuze voor de architect viel op Flor van Reeth, een architect uit het Antwerpse, is verrassend. Dat de stijl die van het modernisme werd, zal uiteraard aan de architect gelegen hebben, maar weerspiegelt toch ook de voorkeur van de opdrachtgever. In de jaren dertig zien we dat de architectuur van schoolgebouwen uiting gaf aan het moderne levensgevoel en dat gebroken werd met het traditionalisme. We zien dat onder meer te Aalst waar de Gentse architect Adrien Bressers (1897-1985) een nieuw blok klaslokalen bouwde voor het Sint-Jozefscollege in 1936.⁸ Nog te Aalst bouwde het Koninklijk Atheneum in 1938-1939

7 L. MEGANCK, *De bomen staan in morgengloed*, Ninove, 1987, p. 8-11, plaatst het begin van KSA-Ninove in de jaren 1936-1937.

8 Dirk VAN DE PERRE, *Op de grens van twee werelden. Beeld van het architectuuronderwijs aan het Sint-Lucasinstituut te Gent in de periode 1919-1965/1974*, Gent, 2003, p. 77-78

een groot lichtig schoolgebouw in moderne stijl aan de Graanmarkt.⁹ De bouw van de Centrale Bibliotheek en van het Hoger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde van de Gentse Rijksuniversiteit door Henry van de Velde in 1933-1939 is wellicht het bekendste voorbeeld van modernistische schoolarchitectuur in Vlaanderen.¹⁰ Het modernisme van het Ninoofse schoolgebouw vormde dus geen uitzondering. Dat te Ninove dit modernisme doorgetrokken werd tot in de kapelarchitectuur is wel uitzonderlijk, zelfs voor Vlaanderen.

Links: blok klaslokalen Sint-Jozefscollege te Aalst uit 1937 (Adrien Bressers); rechts: voorgevel verpleegstersschool van het Onze-Lieve-Vrouweziekenhuis te Aalst uit 1936 (br. Urbain).

(foto's: archief Sint-Jozefscollege en Dirk Van de Perre)

In de kerkelijke architectuur van de jaren dertig maakte een sobere functionele neogotiek opgang. Die stijl, gepromoot door de Nederlandse architect A.J. Kropholler, werd door hem 'modern traditionalisme' genoemd.¹¹ Kropholler ontwierp in 1932-1933 de

⁹ De naam van de architect is niet meegedeeld op de website van het Atheneum. Het gaat hier om een ontwerp dat gemaakt werd in overheidsopdracht. Het is niet uitgesloten dat Henry van de Velde, die toen supervisie had op de architectuur van de door de overheid gesubsidieerde bouwwerken, de architectuur van dit gebouw beïnvloed heeft. Zie K.J. SEMBACH en B. SCHULTE, *Henry van de Velde. Een Europees kunstenaar in zijn tijd*, Keulen, 1993, p. 405.

¹⁰ Anthony DE MEY, *Interbellumarchitectuur in Oost-Vlaanderen*, Gent, 1990, p. 29.

¹¹ Zie VAN DE PERRE, *Op de grens*, p. 60-61.

nieuwe abdijvleugel voor Affligem. Kropholler had grote invloed aan het Gentse Sint-Lucasinstituut. De jonge broeder Urbain (ir. Louis Van Mechelen) bouwde in die periode (1933-1937) de verpleegstersschool van het Onze-Lieve-Vrouwziekenhuis te Aalst met bijhorende kapel in Krophollerstijl.¹² Br. Urbain evolueerde tegen het einde van dat decennium tot het inzicht dat modernisme wel kon voor gebouwen met een hedendaagse functie (station, sporthal, vlieghavengebouw) maar dat voor kerken de traditionele stijl diende behouden, vooral omdat het publiek de nieuwe stijl voor een kerkgebouw niet accepteerde. Dezelfde tweespalt zien we eveneens in het oeuvre van de Sint-Lucasarchitect Adrien Bressers. Enerzijds sluit hij aan bij een voorzichtig modernisme zoals in het geciteerde collegegebouw te Aalst, anderzijds verkiest hij het traditionalisme voor kerkgebouwen, zoals bij zijn parochiekerken van Bevegem (Zottegem) in 1943 (ontwerp) en 1948-1950 (uitvoering) en van Erembodegem in 1953. Tegen deze achtergrond is de architectuur van de Ninoofse collegekapel ronduit revolutionair.

Hoe kwam Steyaert in contact met Van Reeth en diens architectuur? Ik zie één belangrijke tussenschakel in de figuur van de Tongerlose norbertijn pater Antoon van Clé, na de oorlog beter gekend als de stichter van Sporta.

Pater Antoon van Clé (1891-1955) en de vooroorlogse liturgische beweging

Pater Antoon van Clé, norbertijn van Tongerlo, was stichter van het *Algemeen (Nederlandsch) Eucharistisch Tijdschrift* (1922-1940) dat door de abdij van Tongerlo werd uitgegeven.¹³ Het was zijn grote bekommerning om de actieve participatie van de gelovigen aan de eucharistie te stimuleren. Zijn apostolaat was vooral op kinderen en studenten gericht.¹⁴ Hij was de stichter en animator van "Ruusbroec", een beweging voor hoogstudenten.¹⁵ Daartoe organiseerde hij 'Ruusbroecdagen' in de abdij van Tongerlo, die voor het eerst doorgingen in 1928. In het kader daarvan gingen ook 'eucharistische

12 Ibidem, p. 58-59, 129, 132.

13 Voor een biografie, zie W.C.A. DEKKERS, art. *Clé, Cornelius Josephus Alphonsus (Antoon) van, norbertijn van Tongerlo*, in: *Nieuw Biografisch Woordenboek*, VII, Brussel, 1977, kol. 148-155.

14 Bekend is A. VAN CLE, *Het H. Misoffer meebidden voor kinderen*, Tongerlo, 1941.

15 De kerngedachte van de beweging wordt door hem verwoord in A. VAN CLE, *De 'Ruusbroec'-gedachte*, Tongerlo, 1931.

studentenkongressen' door.¹⁶ De beweging streefde voor zijn leden een radicaal christelijke levensvisie na, die zonder compromissen zou beleefd worden in het dagelijkse leven. Centraal stond het 'streven naar 'n diep eukaristies-liturgies leven' met de dagelijkse mis als levensprogramma. De levensstijl van de leden is die van 'levensversobering en levenseenvoud'.

De abdijen van Tongerlo en Averbode waren tijdens het interbellum centra voor de beleving van een Vlaams modern christendom. Het blad *Hooger Leven* (1926-1938), uitgegeven door de abdij van Averbode, was hiervan de exponent. Pater Emiel Valvekens van Averbode was hoofdredacteur van het blad. Gerard Walschap was gedurende een tijd medewerker. *Hooger Leven* was uitgesproken tegenstander van de overheersing van de neogotiek van de Sint-Lucasscholen in het Vlaams christelijke kunstlandschap.¹⁷ Emiel Valvekens lag mede aan de basis van de stichting van *De Pelgrim* en hij was medeondertekenaar van het eerste *Pelgrim*-manifest (1925).¹⁸ *De Pelgrim* werd gesticht te Lier in 1924 door Flor Van Reeth en zijn vrienden Felix Timmermans en Ernest Van der Hallen. Deze beweging verzamelde kunstenaars uit allerlei disciplines om aan een modern christelijk levensgevoel artistiek gestalte te geven. *De Pelgrim* huldigde ongeveer dezelfde levensfilosofie als de 'Ruusbroec-beweging' van Van Clé. Ook bij hen nam de eucharistische vroomheid een belangrijke plaats in, naar de woorden van Flor Van Reeth bij de stichting: "Onze voorzitter is Jezus Christus in het tabernakel".¹⁹

Pater Van Clé legde op 29 juni 1939 te Ninove aan het publiek de betekenis uit van de liturgie van de kerkwijding bij de wijding van de kapel. Hij was tevens aanwezig op het feestdiner. Tussen hem en Steyaert bestond er duidelijk een band, die vermoedelijk te maken had met beider belangstelling voor liturgische vernieuwing. Was de actieve aanwezigheid van Van Clé een openlijke blijk van erkentelijkheid vanwege principaal Steyaert voor de bijdrage van de Tongerlose pater in de realisatie van het gebouw? Was het Van Clé die aan Steyaert Van

16 Een verslag daarover: K. DE WITTE, *De lessen van het eucharistisch studentencongres in de abdij Tongerlo* (5-6 aug. '31), *Algemeen Nederlandsch Eucharistisch Tijdschrift*, 10, 1931, p. 357-371.

17 Rita GHESQUIERE en Patricia QUAGHEBEUR, *Averbode, een uitgever apart 1877-2002*, Averbode-Leuven, 2002, p. 415-424; VAN DE PERRE, *Op de grens*, p. 32-33.

18 HEYNICKX, *Pelgrimbunst*, p. 4-9. Dit manifest verscheen in *Averbode's Weekblad* van 20 dec. 1925.

19 Geciteerd in M. BROWAEYS, *Flor Van Reeth (1884-1975) en zijn vrienden*, Antwerpen, 1997, p. 62.

Reeth als architect heeft aanbevolen? Het blijft een gissing.²⁰ Of er tussen Van Clé en Van Reeth contacten bestonden, heb ik niet kunnen achterhalen. Alleszins waren er intense contacten tussen *De Pelgrim* en de norbertijnen en sluit de liturgische spiritualiteit van Van Reeth volledig aan bij die van Van Clé.

Architect Flor Van Reeth (1884-1975)

Hij is te Antwerpen geboren in 1884.²¹ Van 1900 tot 1903 is hij leerling aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten te Antwerpen, waar hij de klas bouwkunde volgt. Hij ontwikkelt zich later tot schilder (aquarellist) en architect. De eerste contacten met glazenier Eugene Yoors legt hij in 1905, die met Felix Timmermans in 1906. Vóór Wereldoorlog I bouwt hij vooral landhuizen. De oorlogsjaren brengt hij door in Engeland. Nadien is hij actief in de sector van de tuinvijken. In 1923 bouwt hij zijn eigen woning aan de Boekenberglei te Deurne.

Via deelname aan tentoonstellingen rijpt zijn verlangen om de kerkelijke architectuur in Vlaanderen te vernieuwen. Zo stelt hij op de tentoonstellingen voor religieuze kunst te Antwerpen in 1922 en 1924 ontwerpen voor van zijn 'Kerk van de H. Geest' en van zijn 'Pinsterkerk'. Dergelijke utopische plannen voor kerken blijft hij maken tot op hoge leeftijd.

In 1924 wordt te Lier door Van Reeth *De Pelgrim* opgericht. In 1927 exposeert hij bij de eerste Pelgrimententoonstelling utopische ontwerpen voor de 'Kerk der Opstanding'. Eindelijk krijgt hij reële opdrachten voor kerkelijke architectuur. In 1928 ontwerpt hij het interieur van de 'Lutgardiskapel' in de Sint-Lutgardisschool te Antwerpen.²² De glasramen zijn van Eugene Yoors. Bij de bouw van het Antwerpse Sint-Lievenscollege ontwerpt hij in 1929-1932 in concurrentie met de architect Jef Huygh plannen voor de collegegebouwen. De eerder traditionalistische plannen van Huygh krijgen de voorkeur. Hij ontwerpt wel de feestzaal met bovenliggende kapel van dit bij uitstek Vlaamse

20 Er bestaat een 'pater Van Clé-archief' in de Abdij te Tongerlo. Navraag bij de archivaris wees uit dat er in dat archief geen briefwisseling aanwezig is tussen Steyaert en Van Clé en tussen Van Clé en Van Reeth. Eigen onderzoek heb ik in het archief niet ondernomen.

21 Voor een zeer uitgebreide biografie, zie BROWAEYS, *Flor Van Reeth*, p. 11-19; zie eveneens P.J.A. NUYENS, *Reeth, Flor van*, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, VIII, Brussel, 1979, kol. 619-625.

22 De originele kapelruimte bestaat niet meer.

college.²³ Ook hier zijn de glasramen van Eugeen Yoors. Met Huygh werkt hij eveneens samen voor de bouw van de Sint-Jozefskerk in zijn woonstraat aan de Boekenberglei te Deurne. Dit kerkgebouw sluit eerder aan bij het traditionele kerkconcept. De volle ontplooiing van zijn religieuze architectuur beleeft hij bij het ontwerp en de bouw in 1929-1932 van de schoolvleugel met kapel (Boodschapkapel) op de eerste verdieping van het Heilig-Hartinstituut te Heverlee. Hier krijgt hij carte blanche van de opdrachtgever, de zusters Annuntiaten, ondanks tegenwerking van de diocesane commissie van het aartsbisdom, en kan hij samenwerken met een reeks gerenommeerde kunstenaars als Eugeen Yoors, Rie Haan, Albert Servaes en Paul Joosten. Het is een gebouw in art decostijl. De kapel is een hoogtepunt voor de Pelgrimbeweging die in 1931 wegens onenigheid onder de leden een einde kent. Het alfabet van zijn latere kerkarchitectuur is er aanwezig: een centraal en zeer goed zichtbaar sober altaarblok; een centraal glasraam dat voor het altaar uitspringt en de ganse breedte van de kapel dwarst en zo de lichtgloed van het glasraam diep in de ruimte van het schip projecteert; voorkeur voor betegeling in granitomateriaal met afwisseling van geel en groen. De kapel werd in 1932 gewijd door kardinaal Van Roey, die zich over het resultaat zichtbaar weinig enthousiast toonde.²⁴

Na 1930 sluit Van Reeth uitdrukkelijker aan bij de richting van de Nederlandse 'Nieuwe Zakelijkheid', d.w.z. een voorkeur voor een kubistische vormgeving, gebruik van industriële materialen, terugdringen van de decoratie. De internationale Stijlbeweging drong in Vlaanderen in die periode vooral door in het Antwerpse architectuurmilieu.²⁵

De eerste kerk, gebouwd in de nieuwe stijl, is de Walburgiskerk in de Volkstraat te Antwerpen.²⁶ Het ontwerp kwam tot stand in 1935, werd

23 Dit collegegebouw is thans een beschermd monument. Ook hier is de oorspronkelijke ruimte van de Van Reetharchitectuur vernietigd (zaal is zwembad; kapel polyvalente ruimte met o.m. restaurantfunctie). Er zijn thans plannen om de originele glasramen van Yoors opnieuw in de vroegere kapelruimte te integreren.

24 De kapel en de schoolvleugel zijn thans als monument beschermd. Het gebouw wordt als de belangrijkste realisatie van Van Reeth beschouwd. Een uitgebreide bespreking vindt men in: BROWAEYS, *Flor Van Reeth*, p. 66-71; zie ook F. STRAUVEN e.a., *Art deco. Van de basiliek van Koekelberg tot het Flageygebouw*, Tielt, 2008, p. 94-95.

25 F. STRAUVEN, *Modernisme. Van het zwarte huis tot de boekentoren*, Tielt, 2008, p. 16-18 heeft het over 'Modernisme in Antwerpen'. Eduard Van Steenberghe was de voornaamste vertegenwoordiger van deze strekking, die gericht was op de Nederlandse Stijlbeweging. Vooral de werken van Willem Dudok en van Jacobus Johannes Pieter Oud stonden model.

26 We steunen ons op de studie van Carola VAN DEN WIJNGAERT, *Vooronderzoek glasramen van de Sint-Walburgiskerk-Antwerpen*, 2007, gemaakt in het kader van het restauratiedossier van de glasramen. De nota werd ons door de auteur welwillend bezorgd. Deze kerk is thans een beschermd monument. Zie eveneens L. SCHOONBAERT, *De Walburgiskerk te Antwerpen*, in: *100 jaar Sint-Walburgis*, Antwerpen, 1999, p. 42-50.

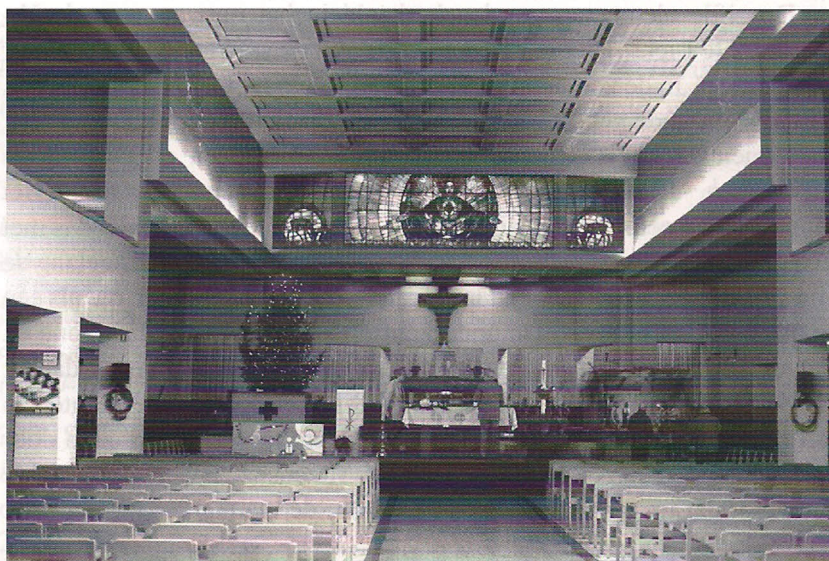
goedgekeurd in 1936, de bouw startte in 1937 en op 3 juli 1938 werd de kerk in gebruik genomen. De gevel is een haast gesloten muurwand in baksteen. Drijvende kracht achter dit project was pastoor Maurits Van Hoeck, een priester-dichter die contact had met de Pelgrimbeweging. Zoals te Heverlee trekt ook hier het dwarse grote, hoog voor het altaar geplaatste glasraam, dat de heilige Walburgis voorstelt, de aandacht. Eugene Yoors maakte het oorspronkelijke ontwerp. Het pas na de oorlog uitgevoerde raam is bijgewerkt door Jan Wouters en mist de typische Eugene Yoors-stijl. Wegens geldgebrek werden slechts twee kleinere glasramen van Yoors uitgevoerd. De glasramen in de zijgevels zijn van latere ontwerpers. Het hoofdaltaar zelf staat los van de muurwand en gaat daardoor een dialoog aan met de ruimte van het schip. Boven het altaar is een raster aanwezig waardoor het daglicht op het altaar valt. Pastoor van Hoeck, een aanhanger van de liturgische vernieuwing, formuleert de centrale betekenis van het altaar als volgt: "Dit huis heeft maar één hoofdmoment en dat is het parochiealtaar. Een kerkgebouw dat niet zo is uitgewerkt of versierd dat het de aandacht van de binnentredende onweerstaanbaar naar dit parochiealtaar trekt, die kerk mist een deel van haar doel."

Dezelfde elementen worden herhaald in het ontwerp van de H.-Hartkerk te Lier.²⁷ Hier is pastoor G. De Wit de stuwende kracht achter de opdracht. In de zomer van 1937 is Van Reeth met zijn ontwerp klaar. In dit vrijstaande gebouw kiest Van Reeth resoluut voor de Dudokstijl: monumentaal kubistische sobere volumes, die tegen elkaar worden afgewogen.²⁸ In het interieur trekt het vrijstaande altaar alle aandacht. Het altaar staat in een ronde gesloten apsis, waarvan de muur bekleed is met een gordijn, waarvan de liturgische kleur kan wisselen al naar gelang de tijd van het jaar. Boven het altaar is een cilinder aangebracht, die als een lichtkroon functioneert. De onderkant ervan verlicht de altaarzone en de voorkant bevat een cirkelvormig glasraam van Eugene Yoors, dat het H. Hart voorstelt. Dit glasraam dynamiseert met zijn licht de ruimte van het schip. De monotonie van het vlakke plafond wordt gebroken door het aanbrengen van een casettenpatroon. Althans, zo is het voorgestelde ontwerp, dat we kennen door een foto van de maquette.²⁹ Onder druk

27 Voor een beschrijving van de kerk en haar bouwgeschiedenis, BROWAEYS, *Flor Van Reeth*, p. 76-81.

28 De Nederlandse modernistische architect Willem Marinus Dudok (1884-1974) werd internationaal bekend met zijn kubistische baksteenarchitectuur van het Raadhuis van Hilversum (1928-1931).

29 De foto's, afkomstig van glasdiapositieven uit het kerkarchief van de H.-Hartkerk te Lier, werden ons welwillend bezorgd door dr. Jan De Mayer van KADOC te Leuven. Waarvoor hartelijk dank.

H.-Hartkerk te Lier. Boven: foto van de interieurmaquette van het originele ontwerp. (Archief H.- Hartkerk Lier)
Onder: de uitgevoerde versie. (foto Dirk Van de Perre, 2008)

Interieur kapel Ninove. (foto Danny De Saedeleer, 2008)

van de diocesane commissie en getouwtrek achter de schermen is dit eerste ontwerp afgezwakt. De cilinder is verdween. De cirkelvorm van het glasraam is vervangen door een vlakke wand. Het oorspronkelijke glasraam van Eugene Yoors is niet uitgevoerd. Een epigonenwerk van Jan Huet is in de plaats gekomen. De gesloten muurwand achter het altaar is veranderd in een gaanderij. Pas op 17 oktober 1938 is te Lier de eerste steen gelegd. Einde 1939 is de kerk voltooid. Felix Timmermans,³⁰ grote vriend van Van Reeth, verdedigde het oorspronkelijke ontwerp in 1937 als volgt: “Die gewijde stemming kan men met alle stijlen bekomen, zelfs in de moderne, die men ook de ornamentloze stijl noemt. Alles hangt af van de persoonlijkheid van den kunstenaar. Hij moet een kerk liturgisch aanvoelen en immer denken en voelen aan Hem, die er in het H. Sacrament ten troon zal zitten, daar moet alles op gericht worden. Ook de moderne stijl is daartoe in staat. Zelfs zonder een enkel ornament. Lijn, kleur en vormen kunen ook dusdanig werken en liturgische gedachten en gevoelens vertolken en opwekken.” Verder beschrijft Timmermans hoe de kerkervaring een opgang naar het licht van het altaar is: “...het wondere ervan is dat hoe meer het oog het altaar nadert, het lichter en lichter wordt en dan in het hoog koor ineens, als een ontploffing van klaarte, een kern van gouden licht te stralen staat. Dat gouden licht valt door een neerhangende glasraamkoepel die

³⁰ Felix Timmermans is met Van Reeth de kapel te Ninove komen bezoeken, aldus een mondelinge overlevering te Ninove.

over het altaar gespannen is..."³¹

Wanneer nam de Ninoofse principaal Steyaert voor het eerst contact op met Van Reeth? Vermoedelijk in het begin van 1938. Een voorontwerp was er te Ninove zeker al in april 1938. De Ninoofse bouw begon effectief in juni 1938, vier maand vroeger dan te Lier. Is het omdat te Lier het ontwerp met de lichtcilinder afgevoerd is, dat dit idee door Van Reeth is hernomen te Ninove? Of bestond het Ninoofse ontwerp al voordat het Lierse ontwerp met de glascilinder is afgevoerd? De gelijkenis, wat de koorpartij betreft, tussen de kapel te Ninove en het eerste plan te Lier is alleszins zeer frappant. Jammer genoeg ontbreekt voor Ninove elke briefwisseling tussen Steyaert en Van Reeth.³²

Het Ninoofse collegegebouw komt dus op een cruciaal moment in de carrière van Van Reeth. Enerzijds is zijn kerkelijke architectuur tot volle ontplooiing gekomen, anderzijds roept zijn werk en zijn modernistische stijl veel weerstand op bij de kerkelijke overheid en bij de bevolking. Van Reeth wordt als een dissident architect beschouwd. In tegenstelling tot Lier lijkt Van Reeth te Ninove op geen tegenstand te zijn gestoten. Steyaert heeft voluit voor het Van Reethconcept gekozen en diende geen rekening te houden met een kerkfabriek of morrende parochianen. Het gegeven dat de kapel een onderdeel van een ganse schoolvleugel was, liet Van Reeth toe het maatschappelijk geaccepteerde modernisme voor een schoolgebouw naadloos door te trekken naar de architectuur van de kapel. Want dat is het grote verschil tussen Lier en Ninove: te Lier gaat het om een parochiekerk, die als dusdanig in het straatbeeld geaffirmeerd wordt, te Ninove om een schoolgebouw, waarin eerder onopvallend ook een kapel aanwezig is. Samen met het schoolgebouw te Heverlee is het collegegebouw te Ninove de meest homogene realisatie van het duo Van Reeth-Yoors.

In 1939 en tijdens Wereldoorlog II accepteerde Van Reeth nog twee opdrachten voor een preventorium en een sanatorium, waardoor hij in contact kwam met Henry van de Velde. Die werken dragen echter in mindere mate zijn persoonlijke stempel. Na de oorlog was zijn carrière gedaan, zowel omwille van zijn leeftijd als omwille van zijn te Vlaams profiel. Aan utopische ontwerpen voor kerken bleef Van Reeth werken tot op hoge leeftijd.³³ Hij overleed te Lier in 1975 op 91-jarige leeftijd.

Flor Van Reeth was een gepassioneerde dromer voor wie de

31 BROWAEYS, *Flor Van Reeth*, p. 77-79.

32 Zijn de brieven om politieke moeilijkheden te vermijden door Steyaert na de oorlog uit het dossier gehaald?

33 Ibidem, p. 83-85: 'Verrijzeniskerk', ontwerp ingediend voor Expo 58; 'Kathedraal voor de Wereldvrede', waaraan hij werkte van 1950 tot 1967.

realisatie van een religieuze ruimte meer was dan een beroepsopdracht. Religieuze architectuur was voor hem een persoonlijke zoektocht, een pelgrimage naar de essentie van het christendom, en dat was voor hem de participatie van de gelovige in de eucharistie aan het zoenoffer van Christus. Die boodschap wenste hij wel te brengen in een eigentijdse moderne architecturale vorm.

De bouw van de Van Reethvleugel te Ninove (1938-1939)

De Van Reethvleugel kwam naast de ingangspoort in de Weggevoerdenstraat haaks op de neogotische vleugel te staan. In feite vormde het gebouw het verlengde van het neogotische priesterhuis. Van Reeth diende trouwens de aansluiting van de kapel met dit priesterhuis en de priesterkamers te verzorgen. Hoe en met welk succes Van Reeth het contrast tussen het neogotische priestergebouw met zijn steil hoog zadeldak en de modernistische bouw met het accent op de horizontaliteit heeft opgelost, is vandaag nog moeilijk vast te stellen, omdat het priesterhuis in 1966 gesloopt is. Foto's die beide gebouwen in één beeld vangen ontbreken. Het nieuwe gebouw vormde de zuidelijke afsluiting van de speelplaats en liep oostwaarts door tot aan de perceelsgrens. De oriëntering van de kop van het gebouw naar het oosten was voor Van Reeth een gunstig gegeven voor de lichtinval in het glasraam van het koor. In die tijd was de mis nog een ochtendgebeuren en konden de eerste zonnestralen de roodgele gloed van het glasraam doen ontbranden. Tussen het gebouw en de zuidelijke perceelsgrens lag nog een smalle strook grond. Daar was een als park aangelegde tuin voor de priesters, die er in alle rust en afgesloten van het rumoer van de school hun brevier konden bidden. Dit maakt dat het gebouw twee representatieve zijgevels heeft, die beide in parement zijn uitgewerkt en die elk een verschillende functie vervullen. De zuidgevel met het overdekte terras heeft een meer intiem karakter dan de noordgevel, die een meer publiek karakter heeft en waarin zich de ingang van de trappenhal bevindt.

Het gebouw zelf is 12 m breed (buitenmaat), 46 m lang en ter hoogte van de kapel ongeveer 12 m hoog. Volgende functies werden voorzien op het gelijkvloerse van west naar oost: fietsenstalling (thans doorloopruimte), trappenhal met toegang tot de zaal en de kapel, studiezaal/toneelzaal, podium (met daaronder kelderruimte), klaslokaal, doorloopgang. Op de eerste verdieping waren er van west naar oost; gang en kamers (verbinding met het oude gebouw), trappenhal, kapel, koor en omliggende sacristie. De horizontale lijn en de kubusvorm

domineren de vormgeving. Alleen de ronde vorm van de koorapsis en de schuine vlakken van de vier uitspringende erkers van de biechtstoelen doorbreken de rechthoekige geometrie. De muurvlakken zijn zeer strak gehouden. Raamdorpels en dekstenen van de muurkruinen springen niet of nauwelijks uit het muurvlak.

Ruwbouw van de Van Reethvleugel tijdens de winter 1938-1939.
(foto SACN, AVR, nr. 17)

Van Reeth is zonder twijfel de ontwerper en hoofdarchitect van het gebouw.³⁴ Het bestek en de plannen zijn te Deurne gemaakt. De jonge Ninoofse architect Roger Cassiman (zie verder) was co-architect. Steevast heeft Van Reeth het over het 'aartsbisschoppelijk college'. We beschikken over een door hem ondertekend niet gedateerd bestek bij 'Ontwerp I', met als titel 'Voorontwerp voor het bouwen van eene kapel en eene zaal'.³⁵ De prijs werd daarin geschat op 508.034 F. Een 'Bijzonder lastenboek' van 3 mei 1938 werd ondertekend door

34 De gegevens over de bouwgeschiedenis steunen op het originele bouwdoossier, dat toevallig bij het ontruimen van de vroegere principaalkamer door Marcel Cock in een schuif van een kast ontdekt is en zo van de ondergang gered. Marcel Cock heeft het beperkte archief voorlopig geklasseerd en genummerd. Waar dit archief in de toekomst zal bewaard worden, is nog niet uitgemaakt. We duiden dit archief aan met SACN (Sint-Aloysiuscollege Ninove), AVR (Archief Van Reeth) en het nummer.

35 SACN, AVR, nr. 1.

Van Reeth, Steyaert en de aannemer (firma Peynsaert uit Aalst).³⁶ Wijzigingen daaraan werden nog op 4 mei en 6 mei gemaakt.³⁷ Dit is merkwaardig omdat er in mei een aanbesteding plaats vond. Vijf firma's deden een bod: Peynsaert Zonen uit Aalst voor 620.703,65 F op 23 mei; Frans Couck uit Denderleeuw voor 744.528,28 F op 25 mei; Van Pottelbergh Zonen uit Erembodegem voor 640.000 F op 28 mei; Coppens Gebroeders eveneens uit Erembodegem voor 716.463 F op 24 mei; Deweerdt Charles en Joseph uit Geraardsbergen voor 737.048,05 F op 24 mei.³⁸

Peynsaert was de goedkoopste. Vermoedelijk is er met hem een voorakkoord gesloten. Op 15 juni wordt met die firma het aannemingscontract ondertekend voor de som van 470.888,25 F, alhoewel Peynsaert nog op 20 juni een 'gewijzigde aanbieding' doet voor 481.333,25 F.³⁹ Op 11 juni zijn echter al de eerste grondwerkers op het terrein aanwezig voor het opruimen en klaarmaken van de toekomstige bouwplaats. Uiteindelijk beloopt de afrekening van de aannemer op 10 augustus 1939 502.795,70 F, alle kosten en taksen inbegrepen.⁴⁰

Dat de eerste aanbesteding veel hoger opliep dan de tweede, vindt hierin zijn oorzaak dat na de eerste aanbesteding de plannen vereenvoudigd werden. In het gewijzigde lastenboek van 4 en 6 mei staat genoteerd: "De tusschenverdiepen komen er niet (doxaal links en rechts)".⁴¹ Vermoedelijk ging het om een tussenverdieping (verhoog) achteraan in de kapel. Op 9 juni somt Peynsaert een reeks werken op, die het College zich voorbehoudt: levering gevelstenen, wegvoeren overtollige grond, bevloering, levering glasdallen, schilderwerken. Verwarming, elektriciteit en verlichting kregen een aparte aanbesteding. Die technische dossiers waren vooral het werk van architect Cassiman. Voor de keuze van het verwarmingsstelsel heeft men het langst gearzeld. Cassiman was met dit dossier al begaan op 4 april 1938. Uiteindelijk heeft de firma van ingenieur A. Van Swieten uit Gent het gehaald. Voor de kapel werd een verwarming met warme lucht (aerogasburner) voorzien, voor de rest van het gebouw een klassieke centrale verwarming. De uiteindelijke derde prijs offerte voor de verwarming van het ganse gebouw bedroeg 38.400 F. De eerste offerte beliep 59.300 F.⁴² Een concrete offerte voor de verlichting zoals ze is uitgevoerd, zit

36 Ibidem, nr. 4.

37 Ibidem, nr. 5.

38 Ibidem, nr. 3.

39 Ibidem, nr. 3 en 4.

40 Ibidem, nr. 9.

41 Ibidem, nr. 5.

42 Ibidem, nr. 6.

niet in het bouwdoossier. Wel zijn er enkele interessante voorstellen door de firma Philips, waaronder een indirecte verlichting in de kapel met twee lichtstraten achter melkglas in het afgeschuinde gedeelte van het plafond.⁴³ Verder hebben we geen enkele aanwijzing voor de kostprijs van het altaar, de kandelaars en het tabernakel, van het glasraam, van het schrijnwerk voor de biechtstoelen of van de kasten in de sacristie. Een ding is duidelijk. De kostprijs van het ganse gebouw moet een goed stuk hoger gelegen hebben dan het half miljoen frank dat aan Peynsaert werd betaald.

De bouw werd op een moderne, hedendaagse manier aangepakt, met twee architecten die een redelijk honorarium kregen (5% op de totale bouwsom, 3% voor Van Reeth, 2% voor Cassiman),⁴⁴ met vergelijkende prijsoffertes, met felle discussies over de beste oplossingen, met veel aandacht voor het kleine detail.

Een foto van de ruwbouwwerken laat zien dat het gebouw in feite een betonnen skeletbouw is. Het skelet is opgevuld met een bakstenen muur van één steen dik en dan omhangen met een gevelsteen in streks verband. Het is dan ook te begrijpen dat de post 'gewapend beton' veruit de grootste is in de aanbesteding (119.130 F).

De uitvoering verliep vlot. Op 18 juli werd de eerste steen gelegd.⁴⁵ De ruwbouw stond in maart 1939 volledig recht. Op 29 juni 1939 was het gebouw gebruiksklaar en werd de kapel ingezegend. Op 28 december 1939 is er een laatste brief van de firma Peynsaert naar de principaal, waarin besloten wordt met de volgende woorden: "Wij kunnen niet nalaten, Eerwaarde Principaal, Ued. onze erkentelijkheid en besten dank te betuigen, om de loyale en minzame omgang welke wij samen mochten hebben tijdens het verweezenlijken van uw prachtig ontwerp. Het heeft bij ons een allerbeste indruk nagelaten en wij vermeenen dat Ued. tevens over onze diensten tevreden zijt geweest."⁴⁶

Het uitzonderlijke karakter van de Ninoofse kapel

Moderne kerken vóór WO II zijn in Vlaanderen op één hand te tellen. Naast de al genoemde kerken van Van Reeth, is er de veel geroemde kerk te Zonnebeke van Huib Hoste, gebouwd in 1921-1924, waarin echter het verticalisme van het open zadeldak de binnenruimte blijft

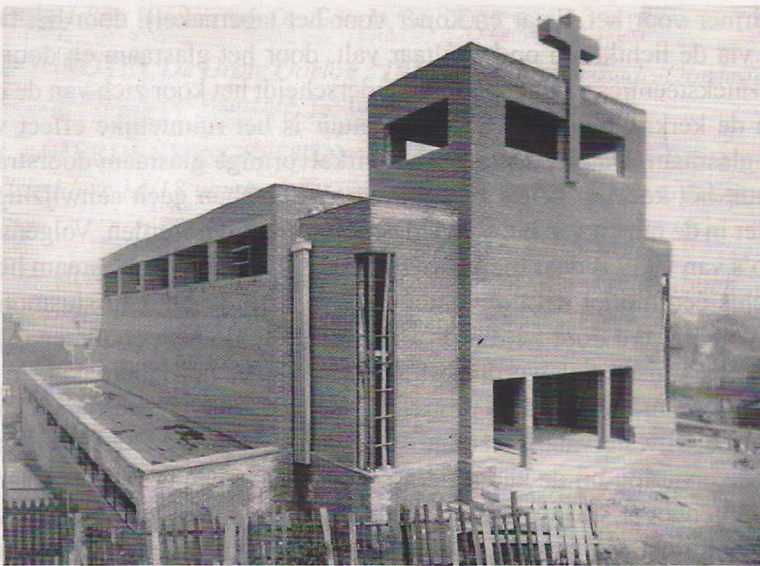
43 Ibidem, nr. 7 en 8.

44 Ibidem, nr. 10.

45 Ibidem, nr. 9.

46 Ibidem, nr. 9.

domineren.⁴⁷ Er is de Christus Koningkerk, een betonkerk van Raphaël Verwilghen te Sint-Niklaas gebouwd 1938, maar dit werk heeft weinig affiniteit met het werk van Van Reeth.⁴⁸ Het meest sluit de architectuur van de collegekapel aan bij het werk van Stan Leurs (1893-1973). Leurs was ingenieur, architect en kunsthistoricus. Hij was professor aan de Gentse universiteit, maar ook actief als monumentenzorger en architect. Hij is de ontwerper van de toevoeging tijdens Wereldoorlog II van de gotische stenen torenspits van de kerk te Denderleeuw. Voor hedendaagse architectuur verkoos hij de moderne stijl. Zo ontwierp hij in 1928-1930 een nieuwe kerk voor een arbeiderswijk in Seraing; een sober kubistisch gebouw in bruine baksteen, een 'usine à prière' met glasramen van Eugene Yoors.⁴⁹ De toren heeft veel gelijkenis met de toren die Van Reeth realiseerde op de collegekapel te Ninove. Leurs was lid van de Pelgrimbeweging. Van Reeth moet zijn werk goed gekend hebben.⁵⁰

Sint-Antoniuserk te Seraing (1928-1930) van Stan Leurs.

(foto genomen uit STRAUVEN, *Modernisme*, p. 57)

47 STRAUVEN, *Art Deco*, p. 32-33.

48 DEMEY, *Interbellumarchitectuur*, p. 30.

49 STRAUVEN, *Modernisme*, p. 56-57.

50 HEYNICKX, *Pelgrimkunst*, p. 43. Leurs sprak, samen met Huib Hoste op 16 febr. 1930 over architectuur en plastische kunst op de 'Europeesche Tentoonstelling van Katholieke Kunst' te Antwerpen, georganiseerd door *De Pelgrim*.

De keuze voor een functionele stijl en voor het horizontalisme is te Ninove door Van Reeth compromisloos aangegaan. Het gebruik van industriële materialen is radicaal toegepast. Betonramen zijn gebruikt in de buitenzijde van de apsis van de kapel. Eenvoudige stalen raamprofielen staan in de tien vensterramen van het schip. In de uitwendige muurwand vervloeien onder- en bovenverdieping tot één geheel. De trappenhal fungeert als overgangszone en toegangsruimte voor studiezaal en kapel. De granitotegels van de hal lopen door in de kapel. Hetzelfde geldt voor de muurbekleding met gleissteentjes. Hetzelfde houtwerk (rood grenenhout), gebruikt voor de deur van de studiezaal en voor de deuren van de verbindingsgang naar de priesterkamers, is eveneens gebruikt in de kapeldeuren en in de biechtstoelen. De twee wijwatervaten zijn in granitomateriaal vervaardigd. De verlichting is een eenvoudige bolverlichting opgehangen aan een stang, systeem dat eveneens in profane gebouwen gebruikt werd. Alleen het koor met het altaar heeft een meer verheven uitzicht. Door de plaatsing van het altaar los van de ronde apsismuur op een verhoog van zeven trappen, door het materiaal (marmer voor het altaar en koper voor het tabernakel), door het licht dat via de lichtkroon op het altaar valt, door het glasraam en door de mozaïeksteentjes van het plafond onderscheidt het koor zich van de rest van de kerk. Cruciaal in de architectuur is het ruimtelijke effect van het glasraam. De gloed van het halfeirkelvormige glasraam doorstraalt vanuit het koor de ganse kapelruimte. We hebben geen aanwijzingen dat er in de ramen van het schip glasramen voorzien werden. Volgens de foto's van 1939 is daar melkglas gebruikt.⁵¹ Het centrale glasraam heeft slechts één motief dat drievoudig herhaald wordt: het Christusmotief, gesymboliseerd door het Lam Gods, de PX en de Alfa en Omega. Het simpele kruismotief wordt abstract herhaald in het tabernakel, in de biechtstoelen, in het stalen profiel van de tien grote vensterramen en in de twee wijwatervaten. Het Christussymbool was ook sterk aanwezig in de versiering bij de kerkwijding. De vele PX-banieren hingen langs de buitengevel van de kapel en binnenin waren de vier hoeken van het schip met een lang smal tapijt verbonden, zodat een grote X op de kapelvloer was getekend.⁵²

Geen enkele van de door ons ondervraagde personen herinnert zich dat er tussen koor en schip een communiebank heeft gestaan.⁵³

51 SACN, AVR, nr. 17.

52 Ibidem, nr. 17.

53 Er zijn geen sporen van een weggebroken communiebank merkbaar. Vermoedelijk werd door de communicerenden geknield op de onderste trede van het koor en begeleidde een priester met een pateeën de priester die de communie uitreikte, zodat een communiebank niet nodig was.

Daardoor wordt de eenheid tussen altaar en schip extra beklemtoond en is er geen onderbreking in het vloermateriaal. De trappen van het koor rijzen als het ware op een natuurlijke wijze op uit het vloervlak van het schip. De groene vloerstrook in het schip, de centrale processiegang, symboliseert de opgang naar het altaar.

Zuid- en oostgevel van het Van Reethgebouw, gezien vanaf de tuinzijde.

Op de voorgrond de laagbouw van de kleuterafdeling.

(foto Dirk Van de Perre, 2009)

Voor de rest kent de kapel geen figuratieve decoratie. Wel is er het abstracte spel van het dambordmotief in de vloer van het schip met de subtiële kleurenwissel van geel, rozegel, groen en zwart. Ook het casettenplafond van het schip, gemaakt uit luginoplaten, is een decoratief element in dit voor de rest egale vlak. Volgens de foto's uit 1939 was de kapel niet in één kleur geschilderd en was het betonnen skelet, dat de traveeën ritmeert, lichtjes donkerder geaccentueerd.⁵⁴ Door de plaatsing van de vier biechtstoelen in vier uithangende erkers behoudt Van Reeth de zuivere vorm van de rechthoekige binnenruimte. Die erkers met de getande hoeken zijn langs de buitenzijde een decoratief element in de monotonie van de muurvlakken. Kortom deze eenvoudige kapelruimte is

⁵⁴ Vermoedelijk was het plakwerk geschilderd in het licht beige dat nu nog in de trappenhal aanwezig is. Over de kleur van het plafond hebben we geen aanwijzingen. Ten tijde van Marcel Cock werd dit in variaties van blauw en bruin geschilderd (SACN, AVR, nr. 18).

consequent doordacht en met veel zorg tot in het detail, tot de deursloten en deurklinken toe, ontworpen en bepaald door de architect.

De kapel neemt in het oeuvre van Van Reeth een unieke plaats in. Ze geeft vorm aan een intellectueel modern Vlaams katholicisme, zoals dat gepraktiseerd werd in de KSA en het studentenmilieu. Eucharistie en Christusmystiek waren de centrale thema's in die spiritualiteit. Deze boodschap heeft in de collegekapel van Ninove op een sobere maar krachtige manier gestalte gekregen. In geen enkele andere kerk van Van Reeth is deze Christussymboliek zo uitdrukkelijk en exclusief aanwezig. De kapel te Ninove is drager van een eigen boodschap en neemt daardoor een zeer specifieke plaats in het kerklandschap in Vlaanderen in.

De rol van de medewerkers

a) Architect Roger Cassiman (1910-1989)

Roger Cassiman was co-architect. Hij wordt als dusdanig vermeld in het lastenboek. In tegenstelling tot Van Reeth was Cassiman een gediplomeerd architect.⁵⁵ Hij liep school op het Sint-Lucasinstituut van Molenbeek (De Vier Winden), waar ook de schilder Maurits Van Saene zijn opleiding kreeg.⁵⁶ Vanuit Ninove was dit instituut met de tram gemakkelijk bereikbaar. In 1940 werd deze Sint-Lucasschool gesloten en werden de kunstopleidingen van de broeders van de Christelijke Scholen te Brussel geconcentreerd in Schaarbeek (nederlandstalig) en Sint-Gillis (franstalig).⁵⁷ Vermoedelijk heeft Van Reeth om een plaatselijke co-architect gevraagd voor het dagelijkse toezicht, gelet op de toen toch moeilijke verplaatsing van Antwerpen naar Ninove. De samenwerking met Cassiman was zakelijk en vriendelijk, maar eenmalig. Het ereloon van Cassiman bedroeg 2% op de ruwbouwsom en 5% op een sanitair blok aan de noordzijde van de speelplaats, dat door hem volledig was ontworpen. Zijn ereloon werd uitbetaald door de firma Peynsaert, terwijl de betaling van Van Reeth via de principaal gebeurde, wat nog eens de persoonlijke relatie tussen beide protagonisten duidelijk maakt.⁵⁸ Zoals al gezegd, hield Cassiman zich vooral met de technische dossiers bezig, zoals verwarming, verlichting en sanitair.

55 Pas met de wet van 20 febr. 1939 werd architect een beschermd beroep, dat alleen toegankelijk is via een erkend diploma. Van Reeth had wel drie jaar bouwkunde gevolgd, maar geen hogere opleiding. Hij leerde het vak door te werken op het architectenbureau van Frans Mertens (BROWAEYS, *Flor Van Reeth*, p. 11).

56 Me meegedeeld door de dochter Liliane, waarvoor dank.

57 VAN DE PERRE, *Op de grens van twee werelden*, p. 19 en 26.

58 SACN, AVR, nr. 10.

In dezelfde periode kreeg Cassiman de opdracht voor de bouw van de nieuwe kerk van Lebeke (gemeente Outer). De beslissing tot deze bouw werd door de kerkfabriek genomen op 3 juli 1938. Ondanks de oorlog begonnen de werken op 31 maart 1941, maar een jaar later werden ze stilgelegd. Na de oorlog werd de bouw voltooid. De kerk werd op 20 oktober 1946 in gebruik genomen, de kerkwijding volgde pas in 1952.⁵⁹ Cassiman ontwierp de kerk in de jaren dat hij co-architect

Parochiekerk Lebeke (1938-1946) van arch. Roger Cassiman.
(foto Danny De Saedeleer, 2008)

⁵⁹ Laurent MEGANCK, *De mannen van het houten geloof*, Ninove, 1985, p. 70-71.

van de bouw van de collegevleugel was en geconfronteerd werd met de architectuur van Van Reeth. Is er invloed van Van Reeth merkbaar in zijn werk? De kerk van Lebeke is ontworpen in de stijl van het modern traditionalisme van de Sint-Lucasscholen. Invloed van Van Reeth is te zien in de materiaalkeuze bij de binnenruimte. Zo zijn te Lebeke ook groene granitotrappen in het koor gebruikt, is de middengang in het schip gemarkeerd door groene granitotegels en is voor de vloer hetzelfde dambordmotief met gele granitotegels aanwezig als in de collegekapel.

Cassiman bleef na WO II de huisarchitect van het college. De verbouwing van de neogotische schoolvleugel aan de Weggevoerdenstraat tijdens de jaren vijftig is zijn werk. Ook hier neemt hij in de materiaalkeuze elementen van Van Reeth over: gele granitotegels voor de bevloering en de trappen, gele gleisstenen als lambrisering. De nieuwbouw aan de oostzijde van de eerste speelplaats, gebouwd in 1957 en 1960 is een voor die tijd typisch betonskeletbouw met prefabramen. Hij maakte in 1966 eveneens de plannen voor de tweede verdieping van het gebouw van de lagere school en de aansluitende verbouwing van het priesterhuis.⁶⁰ Deze architectuur verwijst in niets meer naar het oeuvre van Van Reeth. We kunnen dus besluiten dat de invloed van de architectuur van Van Reeth op het oeuvre van Cassiman beperkt is geweest.⁶¹

b) Glasraamkunstenaar Eugeen Yoors (1879-1975)

Eugeen Yoors was een leeftijdgenoot en een zielsgenoot van Van Reeth.⁶² Beiden hadden hun wortels in het Antwerpse artistieke milieu en ontmoetten elkaar voor het eerst in 1905. Het bleef een vriendschap voor het leven. Beiden waren Pelgrimbroeders. Van Reeth deed in al zijn kerken beroep op de vernieuwende glasraamkunst van Yoors. Zij kreeg er een centrale plaats, niet als kleurrijke invulling van de zijwanden, maar als centrale dominerende blikvanger boven het altaar. De kerkarchitectuur van Van Reeth en de glasraamkunst van Yoors vormen een twee-eenheid. Alleen te Heverlee kon Yoors een groot glasraamprogramma realiseren.

60 De nieuwe bouwblokken van Cassiman zijn recent grondig gerenoveerd of herbouwd (voormalige priesterhuis), zodat alleen nog het lange gebouw van de lagere school langs de Weggevoerdenstraat zijn stempel draagt.

61 De privéwoning van de architect, gebouwd kort na de oorlog aan de Leopoldlaan te Ninove, verradt een voorkeur voor een gematigd modernisme. De woning is thans smakeloos verbouwd tot advocatenkantoor. Cassiman specialiseerde zich in zijn latere periode vooral in restauratie van kerken.

62 BROWAEYS, *Flor Van Reeth*, p. 138 en P.J. A. NUYENS, *Yoors Eugeen Isidoor Eduard Maria*, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, VII, Brussel, 1977, kol. 1107-1111.

Glasraam 'Het Lam Gods' van Eugene Yoors.

Het glasraam ontvangt zijn licht via glasdallen in de bovenzijde en zes betonnen ramen in de achterzijde van de cilinder.

Altaar en tabernakel van br. Urbain.

(foto Danny De Saedeleer, 2008)

Te Ninove is van bij de ontwerpfase slechts één glasraam voorzien. Alleen te Ninove is dit centrale raam in een halfcirkelvormige wand geplaatst. Te Ninove gaat het om een haast abstract thema, terwijl in de andere kerken het verhalende element de bovenhand heeft. Maar omgekeerd is te Ninove de gloed van de typische geelrode Yoorskleuren het felst. Nergens vervult het licht van één glasraam meer de ruimte dan te Ninove. In zijn compositiestructuur vertoont het Ninoofse raam gelijkenis met het originele, maar niet uitgevoerde ontwerp voor Lier. Ook te Lier wordt het glasraam gestructureerd door een uitwaaiierende stralenbundel, die uitdeint vanuit de centraal geplaatste figuur van het H. Hart. We veronderstellen dat Van Reeth en Yoors te Ninove, zoals te Lier, van bij de ontwerpfase afspraken hebben gemaakt en dat glasraamontwerp en architectuurontwerp in één visie tot stand zijn gekomen. Daar te Lier en te Antwerpen het oorspronkelijke centrale raam van Yoors niet is uitgevoerd, is de kapel te Ninove samen met die van Heverlee, de enige plek waar de wisselwerking tussen de architectuur van Van Reeth en de glasraamkunst van Yoors ongestoord te bewonderen valt.

In het Ninoofse bouwdoossier komt de naam van Yoors slechts eenmaal voor, bij de namen van personen die participeerden aan het feestdiner ter gelegenheid van de wijding van de kapel op 29 juni 1939.⁶³ Had principaal Steyaert rechtstreeks contact met Yoors of verliep dat contact via Van Reeth?

c) Broeder Urbain (ir. Louis Van Mechelen) van het Gentse Sint-Lucasinstituut (1903-1984)

Het meest verrassende in het Ninoofse bouwdoossier is de samenwerking tussen Van Reeth en br. Urbain van het Gentse Sint-Lucasinstituut voor het ontwerp van het altaar en de zijaltaren. Br. Urbain, die aan de Gentse universiteit de ingenieursstudie had doorlopen, was van 1927 tot 1948 ateliertitularis van de twee laatste jaren in Architectuurafdeling. Nadien was hij van 1948 tot 1974 directeur van het instituut.⁶⁴ Br. Urbain was als jonge broeder een aanhanger van het modern traditionalisme van Kropholler en hij had in die stijl in 1933 de kapel van het Aalsterse O.-L.-Vrouwziekenhuis ontworpen.⁶⁵ Intellectueel had hij echter ook aandacht voor het modernisme. Hij was een vroege bewonderaar van

63 SACN, AVR, nr. 16.

64 Voor een uitgebreide schets van zijn loopbaan, zie VAN DE PERRE, *Op de grens*, p. 57-99.

65 Ook hier is door hem een altaar in zwart marmer ontworpen. Voor een afbeelding, *Ibidem*, p. 53.

Le Corbusier en hij stuwde zijn studenten voorzichtig in die richting, wanneer het profane ontwerpen betrof. Vanaf de jaren 50 was hij op het Sint-Lucasinstituut de promotor van de moderne kerkenbouw.⁶⁶

De Pelgrimbeweging zette zich af tegen de levensloze kartonnen kunst van de neogotiek en hekelde het Sint-Lucasmonopolie inzake kerkelijke kunst. Voor het altaar- en tabernakelontwerp werkte Van Reeth gewoonlijk samen met Rie Haan.⁶⁷ Waarom dit te Ninove niet zo was, blijft een raden. Van directe contacten tussen Van Reeth en br. Urbain bestaan geen aanwijzingen. De correspondentie en de gesprekken over het altaarontwerp verliepen tussen principaal Steyaert en br. Urbain. Op 20 febr. 1939 stuurde br. Urbain aan Steyaert een voorontwerp en vroeg dit mondeling te bespreken.⁶⁸ Een maand nadien was er een definitief ontwerp dat in de diocesane commissie werd goedgekeurd. Op 24 maart 1939 schrijft kan. Felix Blaton (voorzitter van de commissie?) aan zijn vriend Steyaert: "Uw ontwerp werd goedgekeurd...Daarmee staat gij vlot en ik ben er blij om."⁶⁹ Vermoedelijk heeft Steyaert en niet Van Reeth br. Urbain als ontwerper voor het altaar gevraagd. In de diocesane commissie zat br. Alfred, de invloedrijke directeur van het Gentse Sint-Lucasinstituut. Heeft Steyaert op zekerheid willen spelen, gelet op de moeilijkheden met het Lierse ontwerp?

Alleszins heeft br. Urbain een ontwerp gemaakt dat zich inpast in het concept van Van Reeth. Hij had immers voldoende kennis van en inlevingsvermogen in moderne architectuur. Zijn sober altaar in zwart marmer harmonieert volkomen met de koorruimte. Ook het tabernakelontwerp, een eenvoudige koperen kubus met op de tabernakeldeur een kruismotief geplaatst in drie cirkels in art decostijl, mogen we vermoedelijk op zijn naam schrijven of op die van een Gentse Sint-Lucascollega.⁷⁰ Bij de kerkwijding op 29 juni 1939 is nog niet het huidige tabernakel, maar wel een maquette ervan op het altaar aanwezig.⁷¹

Tussen Van Reeth en Steyaert blijken er geen conflicten over het altaarontwerp geweest te zijn. We veronderstellen dat Van Reeth door

66 Ibidem, p. 139-167.

67 De Nederlander Rie Haan ontwierp tabernakels in tentvorm, zoals dat ook op de maquette van de H. Hartkerk te Lier te zien is. Hij maakte eveneens het tabernakel in de Walburgiskerk te Antwerpen en in de kapel te Heverlee.

68 SACN, AVR, nr. 11.

69 Ibidem, nr. 11.

70 De abstract gestileerde tekening op de voorzijde van het tabernakel zou het werk kunnen zijn van Frans Van Laere, een talentvolle jonge architect die in 1938 aangesteld werd tot leraar aan het Sint-Lucasinstituut. Hij maakte eveneens het ontwerp van het hek van de doopkapel in het O.-L.-Vrouwziekenhuis te Aalst (VAN DE PERRE, *Op de grens*, p. 53 en 70).

71 Dit blijkt duidelijk uit de foto's van de altaarwijding (SACN, AVR, nr. 17).

De wijding van het schoolgebouw en van de kapel op 29 juni 1939

Voor principaal Steyaert werd 29 juni 1939 de grote dag. De Gentse bisschop Honoré Coppieters (bisschop van 1927 tot 1947) kwam de kapel wijden. Hij was vergezeld door drie kanunniken, vier cantores en de top van de bisschoppelijke onderwijsadministratie. Eerst werd in de voormiddag de kapel gewijd. Die plechtigheid begon om 8 u en was een interne klerikale aangelegenheid waarbij geen leken mochten aanwezig zijn. De leken waren verzameld op de speelplaats waar pater Van Clé hun de nodige uitleg gaf. Na de wijding werden de leken uitgenodigd om de kapel te betreden en volgde een plechtige Mis, opgedragen door de principaal met pontificale assistentie. Na de middag volgde een diner waaraan de bisschop aanzat. Ook alle pastoors en onderpastoors, de Ninoofse politieke personaliteiten uit het katholieke kamp en diegenen die hadden bijgedragen tot de realisatie van het gebouw waren uitgenodigd. Het voltallige lerarencorps was eveneens aanwezig. Het telde toen met de principaal acht priesters en negen onderwijzers voor 480 leerlingen.⁷⁴

Twee krantenberichten brachten een verslag. *De Standaard* (1 juli) had het in een enthousiast bericht over "Schoon feestvertoon". Het verslag van *La Libre Belgique* (30 juni) was kort en zakelijk. Beide kranten hebben het vooral over de namen van de personaliteiten die aanwezig waren. Over de architectuur zelf wordt met geen woord gerept. Uit de foto's die toen gemaakt zijn, blijkt diezelfde aandacht voor de ceremonie, maar er zijn er toch ook enkele foto's die de appreciatie van de fotograaf verraden voor de architecturale kwaliteiten van het gebouw. *De Standaard* eindigt zijn verslag met de woorden: "Hier ook een woord van dank en bewondering voor het taaie en volhardende werk van den Z.E.H. Principaal. De Heer geve hem nog vele jaren om het College te leiden."⁷⁵

De emotionele betrokkenheid van de principaal bij de bouw en de architectuur blijkt ook uit het feit dat zijn kamer in het nieuwe gebouw naast de ingang van de kapel kwam. Lang heeft Steyaert van zijn realisatie niet kunnen genieten. Direct na de oorlog op 18 augustus 1944 werd hij benoemd tot pastoor van Hofstade, een functie die hij tot 6 juli 1965 heeft uitgeoefend, toen hij op rust ging. Hij overleed in 1973 te

⁷⁴ Ibidem, nrs. 14, 15, 16.

⁷⁵ Ibidem, nr. 14.

Gent.⁷⁶ Die benoeming was geen bevordering. Hoewel daartoe formele bewijzen ontbreken, zou het kunnen dat de al te Vlaamse opstelling van de Ninoofse KSA, tijdens en kort na de oorlog, aanleiding was voor de verwijdering van Steyaert. De diplomatische principaal De Moor moest nadien orde op zaken stellen, wat aanleiding gaf tot een afscheuring van de radicale Vlaamse vleugel van de collegebond, de zogenaamde 'blitzers'.⁷⁷ Toeval of niet, Steyaert kreeg op 2 april 1945 in Hofstade Jozef De Brouwer (1909-1984) als onderpastoor toegewezen, een andere radicaal vlaamsgezinde priester, die het bisdom liever niet meer als leraar in een college aanwezig zag.⁷⁸

Wijding van de kapel op 29 juni 1939. Het relikeschrijn wordt van de oude naar de nieuwe kapel gebracht.

De drager van het schrijn vooraan is principaal Albert Steyaert.

(foto SACN, AVR, nr. 17)

⁷⁶ UYTTERSROT, *De parochiekerk Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart*, p. 157.

⁷⁷ MEGANCK, *De bomen staan in morgengloed*, p. 12-23.

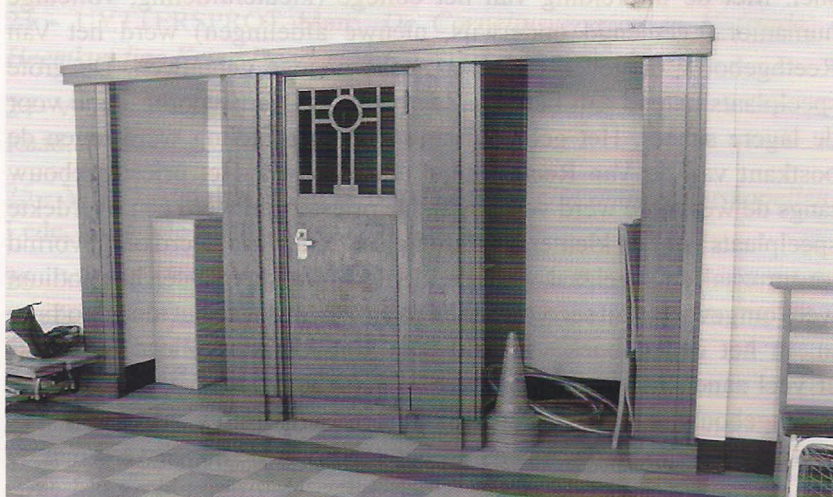
⁷⁸ UYTTERSROT, *De parochiekerk Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart*, p. 159. Onlangs verscheen een biografie van Jozef De Brouwer: Joris ROELANTS, *Omme God ende Vlaenderen*, Haaltert, 2009.

Het Van Reethgebouw na 1939

Het Van Reethgebouw vervulde rimpelloos zijn functie. Aan het gebouw werd tot circa 1960 niets veranderd. Nadien wijzigde de situatie snel. Met de uitbreiding van het college (kleuterafdeling, volledige humaniora, gemengd onderwijs, nieuwe afdelingen) werd het Van Reethgebouw omgeven door een reeks nieuwe gebouwen. De grote speelplaats palend aan het Van Reethgebouw werd voorbestemd voor de lagere school. Het gebouw van de kleuterafdeling werd tegen de oostkant van de Van Reethvleugel aangebouwd. Het priestergebouw langs de westzijde werd verbouwd. De priestertuin werd een overdekte speelplaats voor de kleuters. De studiezaal/toneelzaal werd omgevormd tot turnzaal en speelzaal voor de kleuters. De klas achter het podium werd omgevormd tot secretariaat en palmt een deel van het toneelpodium in. In het gedenkboek van 100 jaar Sint-Aloysiuscollege (1972) is er veel aandacht voor al die recente nieuwbouw, maar wordt het Van Reethgebouw nauwelijks vermeld en is het geen foto waard.

Het melkglas in de ramen van het schip van de kapel werd met de tijd vervangen door doorzichtig spiegelglas. De originele rough cast-bezetting van het onderste deel van de gevel werd langs de westzijde (speelplaats) met een hard wit overschilderd, waardoor de harmonie tussen het onderste en bovenste gedeelte van de gevel verstoord is. Met het verdwijnen van de principaal-priester (1992) en van de laatst inwonende priester (2004) werd de functie van de kapel in het collegeleven steeds marginaler. Marcel Cock, de eerste leek die als principaal-directeur functioneerde van 1992 tot 2000, liet herstellingswerken aan het dak van het gebouw uitvoeren en de kapel herschilderen in 1998. Hij redde het bouwarchief van principaal Steyaert en besepte als eerste dat een gebouw van architect Van Reeth met een glasraam van Yoors een belangrijk bouwkundig erfgoed is. Na hem werd uit praktische noodzaak de kapel, hoewel niet ontwijd en bij momenten – zoals voor de Eerste Communie – nog gebruikt als kapel, turn- en sportzaal voor de lagere afdeling. Twee spijtige maar omkeerbare ingrepen hebben het aanzicht van de kapel recent grondig gewijzigd. Het oude verwarmingssysteem werd verwijderd en een nieuw systeem werd in drie banen aan het plafond opgehangen. De muren en het plafond van de kapel werden in een egaal geel gespoten, waarbij ook de gleisstenen lambrisering en het mozaïekplafond in het koor onder de verf kwamen. De koorruimte en de zijkapellen dienen als stapelplaats voor stoelen, de sacristie en de nissen van de biechtstoelen als berghok. De principaalkamer is een

kleedkamer voor de meisjes. Het interieur van het gebouw takelt door dit jonge sportgeweld zienderogen af.

Biechtstoel van de kapel in art decostijl, ontwerp Flor Van Reeth, gebruikt als bergplaats voor sportmateriaal.
(foto Dirk Van de Perre, 2009)

Besluit

Het college plant in de nabije toekomst de bouw van een nieuwe sportzaal en de afbraak van de huidige kleuterklassen. Daardoor zou de druk om de kapel als turnzaal te gebruiken kunnen afnemen en zou het gebouw langs de oost- en zuidzijde vrij gemaakt kunnen worden van de storende aanbouwsels. Het is de gelegenheid om aan het Van Reethgebouw een nieuwe toekomst te bezorgen, die in overeenstemming is met de aard van het gebouw en om de artistieke en architecturale kwaliteiten ervan, na de nodige restauratie, opnieuw te laten schitteren. Dit is de spirituele en culturele uitdaging waarvoor het Sint-Aloysiuscollege staat en waarvoor ook de Ninoofse samenleving zich geplaatst ziet.

Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23
9401 Pollare